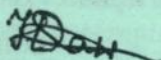

На правах рукопису

ДАНИЛЬЧУК Ірина Гаріївна

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ
ПОСЕСИВНОСТІ В
СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 - українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

ЛНБ України ім. В. Стефаніка

00754226 (Q)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському державному університеті ім. І.І. Мечникова

Науковий керівник - кандидат філологічних наук, доцент

БОНДАР Олександр Іванович

Офіційні опоненти:

- доктор філологічних наук, професор ГОРПІНИЧ Володимир Олександрович;
- кандидат філологічних наук, доцент ЗУБОВ Микола Іванович

Провідна установа - Південноукраїнський державний педагогічний університет

Захист відбудеться "26" червня 1996 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради з філологічних наук, шифр К.05.01.12 в Одеському державному університеті (270058, Одеса-58, Французький бульвар, 24/26, ауд.130).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Одеського університету.

Автореферат розіслано "24" травня 1996 року.

ЛНБ ім. В. Стефа
АН України

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Тхор Н.М.

Об'єктом нашого дисертаційного дослідження є функціонально-семантичне поле ФСП посесивності сучасної української мови.

Предмет аналізу, спостережень і узагальнень у праці складають різнорівневі мовні одиниці, які виражають посесивне значення.

Актуальність обраної теми дослідження визначається набуттям у сучасному мовознавстві все більшої популярності функціонального підходу до аналізованих явищ, коли об'єкт розглядається з погляду його функцій, закономірностей його функціонування, зв'язків з навколишнім середовищем.

Функціональний підхід дозволяє чіткіше виявити спеціалізацію засобів мови та об'єднати їх за певними семантичними категоріями у функціонально-семантичні поля. Відомі дослідження про ФСП темпоральності, модальності, каузативності, локативності, аспектуальності тощо. Однак сьогодні в українській функціоналістиці залишається багато "білих плям". Так, в українському мовознавстві ще немає цілісного, системного опису ФСП посесивності сучасної української мови. До цього часу наголошувалось лише на окремих граматичних центрах ФСП посесивності /І.Р.Вихованець, Й.Ф.Андерш, О.С.Мельничук, О.І.Бондар, В.Ф.Аскоченська, К.Г.Городенська/. На наш погляд, ФСП посесивності включає в себе одиниці не тільки граматичного рівня мови, а й лексико-семантичного та словотвірного. Аналіз дослідженого матеріалу показав, що одиниці ФСП посесивності в українській мові надзвичайно різноманітні за формою і за змістом. Залежно від функціонального завдання одиниці ФСП посесивності, що належать до різних рівнів мови, можуть бути семантично чи формально варіативними. Це зумовлено як синтагматичними, так і парадигматичними відношеннями у межах ФСП посесивності й між ФСП посесивності та іншими ФСП в узусі.

Мета дослідження - описати ФСП посесивності сучасної української мови як цілісну систему, багату в структурному й функціональному відношенні, таку, що взаємодіє з іншими поліцентричними і моноцентричними ФСП. Досягнення поставленої мети конкретизується у розв'язанні таких завдань:

- визначити місце ФСП посесивності в функціонально-семантичному просторі сучасної української мови;
- систематизувати мовні одиниці, які виражають значення посесивності і, таким чином, є компонентами ФСП посесивності;
- подати ієрархічну систему цих мовних одиниць, охарактеризувавши особливості одиниць кожного рівня;

- охарактеризувати парадигматику ФСП посесивності;
- встановити закономірності взаємодії ФСП посесивності з іншими ФСП;
- дослідити особливості функціонування компонентів ФСП посесивності.

Мета і завдання праці визначили обсяг досліджуваного матеріалу, методику й методологічне підґрунтя дослідження.

Матеріал для спостережень і аналізу добирався із одинадцятитомного Словника української мови, текстів наукової та художньої літератури, ділових паперів, українського фольклору, газетних текстів, живого /літературного і діалектного/ мовлення. Досліджено понад 136000 лексичних одиниць і понад 4000 синтаксичних одиниць, вибраних із різних за стилістичною та жанровою приналежністю джерел.

Методика дослідження. Як основний у праці використовується метод системного функціонально-семантичного аналізу лексем і синтаксичних конструкцій, які є компонентами ФСП посесивності. Досліджуються їх семантичні, структурні, комунікативні, а в ряді випадків і стилістичні закономірності. Із конкретних методів у дослідженні матеріалу використовуються описовий метод, метод емпіричного спостереження, метод багатofакторного аналізу, метод кількісного аналізу, а також елементи методу лінгвістичного експерименту.

Методологічна основа дослідження - загальнонаукові положення про єдність форми й змісту, окремого й загального, частини й цілого, статичного й динамічного, структури й функції, діалектичного зв'язку мови й мислення, з одного боку, та мови й дійсності, з іншого, а також вчення про загальний зв'язок явищ дійсності.

Наукова новизна праці полягає в системному підході до вивчення засобів вираження посесивності в сучасній українській мові. Цей підхід виявляється в дослідженні семантики, структури, закономірностей функціонування граматичних і лексичних компонентів ФСП посесивності і всього поля в цілому, а також у визначенні місця ФСП посесивності в функціонально-семантичному просторі сучасної української мови.

У праці визначені й описані нові поняття: функціонально-семантична домінанта, позитивна/негативна посесивність, стверджувальна/заперечна або подвійна посесивність, суб'єктна посесивність, об'єктна посесивність, кондиціональна посесивність, квалітативна посесивність тощо, субполе /мікрополе/ володіння, субполе /мікрополе/ приналежності.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні парадигматики й синтагматики ФСП посесивності сучасної української мови: його внутрішньої структури /членування, характер відношень центру та периферії/, співвідношення даного поля з іншими полями, взаємодії компонентів ФСП посесивності між собою і з компонентами інших полів.

Практична значимість. Матеріал дослідження може бути використаний в теоретичних курсах "Сучасна українська мова", "Функціональна граматика", в спецкурсах "Функціональний аспект лексичних і граматичних одиниць мови", "Актуальні питання сучасного українського мовознавства", в практиці вивчення української мови. Дана праця може допомогти лінгвістам в подальших дослідженнях функціонально-семантичного простору української та споріднених з нею мов. Результати досліджень можуть бути використані в лексикографії, а також у складанні програм для машинного перекладу.

На захист виносяться такі положення:

1. Функціонально-семантичне поле посесивності має в сучасній українській мові компактно поліцентричну /поліядерну/ структуру.

2. ФСП посесивності складається з двох субполів: субполя володіння й субполя приналежності. Семантика і структура мовних засобів вираження посесивності диктує включення цих засобів в одне із субполів.

3. Значення посесивності в сучасній українській мові реалізується мовними засобами різних рівнів. Внаслідок цього утворюється ієрархічна система посесивних засобів:

а/ основні засоби - синтаксичні /словосполучення; просте речення; складне речення, місце якого в ФСП посесивності в даній праці не розглядається внаслідок її обмеженого обсягу/;

б/ другорядні засоби - лексичні;

в/ допоміжні засоби - словотвірні й морфологічні.

4. В основі ізоморфізму різних за рівнем структурної організації компонентів ФСП посесивності - їх функціонально-семантична близькість.

5. Найвиразнішими і структурно завершеними є посесивні одиниці синтаксичного рівня: в них матеріально виражені посесор /суб'єкт посесивності/ і об'єкт посесивності.

6. Центр ФСП посесивності складають власне посесивні мовні засоби, а периферію /ближню і далеку/ - невластиві посесивні мовні засоби.

7. Компоненти ФСП посесивності об'єднані в п'яти ядрах, що взаємно перетинаються: атрибутивному, предикативному, суб'єктному, об'єктному і кондіціональному. Перетин ядер між собою та перетин ФСП посесивності з іншими ФСП підкреслює динамізм цієї системи.

Апробація праці. Основні положення дисертації висвітлюються у 5 публікаціях. Результати дисертаційної праці використовувались в процесі читання курсу сучасної української мови та ряду спецкурсів на філологічному факультеті Одеського університету /1990-1995/; обговорювалися на регіональній науково-творчій конференції, присвяченій Українському Театру Корифеїв /м.Одеса, 1990/; на обласній міжвузівській науково-методичній конференції, присвяченій творам для дітей і про дітей у вітчизняній і зарубіжній літературі /м.Одеса, 1991/; на Міжнародній науково-теоретичній конференції "Леся Українка і сучасність" /м.Одеса, 1993/; на 50-ій звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу Одеського університету /1995/.

Структура дисертаційної праці. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури і додатка.

У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження, визначаються її актуальність і новизна, вказуються мета й методика дослідження, мотивуються наукове значення та сфери практичного застосування результатів наукової роботи.

У першому розділі "Поняття функціонально-семантичного поля посесивності та його структура" йдеться про наше ставлення до основних положень функціональної граматики, висунутих різними вченими, про історію та причини виникнення цього напрямку в мовознавстві. Подається загальна характеристика ФСП посесивності в сучасній українській мові.

Передумовою виникнення функціоналістики у мовознавстві є ідеї деяких лінгвістів XIX-XX ст.: вчення О.О.Потебні про внутрішню форму слова; концепція О.О.Шахматова, згідно з якою граматичні категорії наближаються до поняттєвих категорій; вчення Л.В.Щерби про пасивний і активний аспекти синтаксису; теорія понятійних категорій І.І.Мещанинова. Функціональний підхід до вивчення мови утвердився працями представників Празького лінгвістичного гуртка, Ф.Бржно, О.Есперсена, О.Нурена, А.Мартіне, вчених Чиказького лінгвістичного товариства. В сучасному мовознавстві існують різні

напрямки функціонально-граматичних досліджень. Серед великої кількості думок щодо функціонального аспекту мови слід виділити концепції А.Мартіне, С.Діка, Г.О.Золотової, Н.О.Слюсарєвої, В.Г.Гака, О.В.Бондарка, І.Р.Вихованця, А.П.Загнітка. В дисертації ми орієнтуємось на концепцію функціональної граматики О.В.Бондарка, яка базується на понятті функціонально-семантичного поля.

Діапазон трактувань поняття поля в мовознавстві досить широкий. Нашому уявленню про поняття поля у граматиці найбільш відповідає термін "функціонально-семантичне поле". За О.В.Бондарком, ФСП - це "двобічна /змістовно-формальна/ єдність, що твориться граматичними одиницями та категоріями разом із різнорівневими засобами, що взаємодіють із ними, і об'єднані на семантико-функціональній основі". Ми розглядаємо ФСП як двоїсту систему, в якій виділяється парадигматичний і синтагматичний аспекти. Парадигматика ФСП полягає у його внутрішній структурі /членуванні, субкатегоріальній варіативності загальної семантичної функції, характері відношень центру і периферії/ та у співвідношенні даного поля з іншими полями. Синтагматика ФСП полягає у взаємодії компонентів поля між собою і з компонентами інших полів на синтагматичній осі в ході формування змісту повідомлення.

Взагалі, посесивність - це таке відношення між об'єктами зовнішнього світу, коли один із них /об'єкт посесивності/ включається в інший /власник, посесор/ і складає з ним єдину фізичну і/чи функціональну єдність. Структура посесивності як мовної категорії неоднорідна. По-перше, крім категоріальних засобів, посесивність має і різноманітні некатегоріальні засоби вираження, які диференціюються в залежності від семантики посесора, наявності в ній ознак істоти/неістоти, особи/неособи, конкретності/абстрактності, а також в залежності від семантики об'єкта посесивності. По-друге, саме відношення посесивності рекурсивне. В залежності від точки відліку, воно може розглядатись як відношення входження /приналежність/: $R \in P_s / R$ входить до $P_s /$ і як відношення включення /володіння/: $P_s \ni R / P_s$ включає $R /$. Ця особливість категорії посесивності сприяє виділенню у ФСП посесивності двох субполів: субполя приналежності і субполя володіння. Відношення входження і відношення включення мають свої набори засобів вираження у мові. По-третє, в залежності від ситуації відношення посесивності можуть трактуватись як нерухомі, статичні, і як рухомі, динамічні. Статика і динаміка посесивних відношень також мають різні набори мовних за-

собів для свого вираження. Статичні посесивні відношення мислять-ся як невід'ємні, а динамічні - як від'ємні посесивні відношення. Наприклад, невід'ємними є посесивні відношення, які обов'язкові або досить вірогідні для посесора. Це відношення між особою та частинами тіла, між особою та найближчими до неї абстрактними сутностями /розумом, совістю, пам'яттю тощо/, родинні та деякі інші відношення особи-посесора до особи-об'єкта посесивності: очі Семена, Семенові очі; на думку вчителя; материн батько, батько матері тощо. Від'ємними можуть бути посесивні відношення між суб'єктом та його ознакою, між посесором-подією та пов'язаною з нею особою чи твариною: рушник з орнаментом; кава без цукру; переможець конкурсу тощо.

ФСП посесивності в українській мові належить до підгрупи полів компактної поліцентричної структури: в українській мові немає якоїсь одної граматичної категорії, яка виражає семантичну категорію посесивності. Для цього використовуються різні синтаксичні, морфологічні, лексичні та словотвірні засоби. Серед синтаксичних засобів центральне місце посідають предикативні конструкції з дієсловом мати і сполучення з родовим посесивним, серед морфологічних - присвійні займенники та прикметники, серед словотвірних - суфікси присвійних прикметників -ин(-ін-), -ів(-ів-), -ов(-ов-, -ев-), серед лексичних - лексеми із значенням приналежності чи володіння /власник, належати, багатий, майно, сирота тощо/.

Поліцентрична структура ФСП посесивності розкривається також в існуванні п'ятох функціонально-семантичних ядер, з яких складається це поле: основою функціонування атрибутивного ядра є квалітативно-квантитативна семантика, предикативного - семантика темпоральності, становості та аспектуальності, суб'єктного та об'єктного ядер - семантика персональності, суб'єктності та об'єктності, кондіціонального - семантика компаративності та стану. Поліядерність ФСП посесивності висвітлює його перетин з іншими ФСП. Наприклад, власне посесивна модель $\text{Pron}_{\text{poss}}(\text{FS})+\text{N}(\text{R})$ /мій сад; її дочка; будь-чия пропозиція/ сама по собі належить до атрибутивного ядра ФСП посесивності. Однак при іншому порядку слів /сад мій; дочка її; кімната будь-чия/ в стилістично нейтральному тексті ці мовні одиниці набувають значення предикативності і, звичайно, його складників /темпоральності, становості/ та входять до складу предикативного та атрибутивного ядер ФСП посесивності. Ці й подібні до них одиниці атрибутивного та предикативного ядер входять до кондіціонального ядра ФСП посесив-

ності, оскільки семантика посесора надає інформацію про стан проголошеної конструкцією посесивності /пор.: мій сад - казначий сад; її дочка - будь-чия дочка/. Найвний перетин ФСП посесивності і означеності/неозначеності. Належність об'єкта володіння в цих конструкціях свідчить про входження їх до об'єктного ядра ФСП посесивності і про перетин у зоні дії цих конструкцій ФСП посесивності та суб'єктності/об'єктності. Завдяки семантиці посесора /мій сад - твій сад - його сад/ відбувається перетин ФСП посесивності й персональності, що свідчить про входження конструкцій наведеної моделі й до суб'єктного ядра ФСП посесивності.

Кожне з п'яти ядер і, таким чином, все ФСП посесивності має центр і периферію /ближню та далеку/. Мовні одиниці, які функціонують у центральній зоні ФСП посесивності, є власне посесивними, а одиниці, які функціонують у периферійній зоні - не-власне посесивними.

У другому розділі дисертації "Мовні засоби, що виражають власне посесивне значення" розглядаються синтаксичні, лексичні, морфологічні й словотвірні засоби вираження посесивного значення, що входять до семантико-граматичного центру ФСП посесивності. Виходячи з положень про максимальну концентрацію ознак, характерну для центру польової структури /В.Г.Адмоні/, про найбільшу спеціалізованість мовних засобів, які служать для реалізації базисних семантичних функцій /О.В.Гулига, Є.Й.Шендельс/, про концентрацію зв'язків між засобами, які є носіями базисних функціональних ознак /О.В.Бондарко/ і про регулярність функціонування мовних засобів центру поля стосовно нерегулярності чи меншої регулярності периферійних елементів /Ф.Данеш/, ми виділяємо такі власне посесивні засоби сучасної української мови:

І/ субстантивно-пронімінативні конструкції, у яких об'єкт посесивності позначається іменником, а посесор - займенником присвійним, зворотно-присвійним, заперечно-присвійним, неозначено-присвійним, питально- або відносно-присвійним, що можна описати формулами: (1) $\text{Pron}_{\text{poss}1/2}(\text{Ps})+\text{N}(\text{R}) // \text{N}(\text{R})+\text{Pr}/0+\text{Pron}_{\text{poss}1/2}(\text{Ps})$ /мій син, твій син; син мій; син був мій; син твій; син буде твій;/ (2) $\text{Pron}_{\text{poss}3}(\text{Ps})+\text{N}(\text{R}) // \text{N}(\text{R})+\text{Pr}/0+\text{Pron}_{\text{poss}3}(\text{Ps})$ /його син; син його;/ (3) $\text{Pron}_{\text{poss-refl}}(\text{Ps})+\text{N}(\text{R}) // \text{N}(\text{R})+\text{Pr}/0+\text{Pron}_{\text{poss-refl}}(\text{Ps})$ /своя земля; земля своя;/ (4) $\text{Pron}_{\text{poss-neg}}(\text{Ps})+\text{N}(\text{R}) // \text{N}(\text{R})+\text{Pr}/0+$
 $+\text{Pron}_{\text{poss-neg}}(\text{Ps})$ /нічия земля; земля нічия;/ (5) $\text{Pron}_{\text{poss-ind}}(\text{Ps})+\text{N}(\text{R}) // \text{N}(\text{R})+\text{Pr}/0+\text{Pron}_{\text{poss-ind}}(\text{Ps})$ /чийсь

діти; діти чиїсь/; (6) $\text{Pron}_{\text{poss-int}}(\text{Ps}) + \text{N}(\text{R}) // \text{N}(\text{R}) + \text{Pr}/0 +$
 $+ \text{Pron}_{\text{poss-int}}(\text{Ps}) / \text{чия} \text{ коза?} \text{ коза} \text{ чия?} /$; (7) $\text{Pron}_{\text{poss-rel}}(\text{Ps}) + \text{N}(\text{R}) //$
 $\text{N}(\text{R}) + \text{Pr}/0 + \text{Pron}_{\text{poss-rel}}(\text{Ps}) / \text{чий} \text{ гості} /$.

Наведені моделі можуть позначати як непредикативну, так і предикативну конструкцію. Конструкції такого типу складають основу атрибутивного ядра CP посесивності. Вони входять до субполя приналежності, оскільки посесор виражений тут граматично залежним, а об'єкт посесивності - граматично керуючим компонентами.

2/ Посесивні конструкції з присвійним прикметником, які, на нашу думку, є основним засобом вираження посесивно-суб'єктних відношень:

(8) $\text{Adj}_{\text{poss}}(\text{Ps}) + \text{N}(\text{R}) // \text{N}(\text{R}) + \text{Pr}/0 + \text{Adj}_{\text{poss}}(\text{Ps}) / \text{ковалева} \text{ хата};$
бабусин песик; мужичий син; козацька могила/. Засобом вираження посесивного значення присвійних прикметників є суфікси -ів-(-їв), -ов-(-єв), -ач-(-яч), -ин-(-їн), -ськ-(-цьк-, -зьк). Гадаємо, що в сучасній українській мові прикметники з суфіксом -ськ-(-цьк-, -зьк) займають проміжне положення між відносними й присвійними, оскільки їх значення є родовим, значенням властивості, приналежності кому-чи чому-небудь, пов'язаності з якоюсь сферою осіб, поглядів і громадської діяльності.

Присвійні прикметники утворюються від назви особи чи тварини і здатні виражати лексико-граматичну категорію "особа/неособа". Іменні власне посесивні конструкції з присвійним прикметником є складовою частиною субполя приналежності, виступаючи як атрибутивні та предикативні одиниці з обумовленим порядком розташування посесора і об'єкта посесивності. Посесивне значення виражається в таких конструкціях синтаксично, а також морфологічними і словотвірними засобами. Ці моделі передають посесивні відношення, за яких посесором є істота. Вони здатні виражати як стверджувальну, так і заперечну посесивність. Ці моделі вторинні відносно власне посесивних моделей $\text{N}_1(\text{Ps}) + \text{Pr}_{\text{poss}} + \text{N}_4(\text{R})$ і $\text{N}(\text{R}) + \text{N}_2(\text{Ps})$ та синонімічні їм /пор.: Федорчук має хату - хата Федорчука - Федорчукова хата/.

3/ Посесивні конструкції з безприменниковими родовим і давальним відмінками, які є основними засобами вираження посесивно-об'єктних відношень у сучасній українській мові:

(9) $\text{N}(\text{R}) + \text{N}_2(\text{Ps}) // \text{N}(\text{R}) + \text{Pr}/0 + \text{N}_2(\text{Ps}) / \text{погляд} \text{ Олени}; \text{сторінки} \text{ книг};$

(10) $\text{N}(\text{Ps}) + \text{N}_2(\text{R}) // \text{N}(\text{Ps}) + \text{Pr}/0 + \text{N}_2(\text{R}) / \text{людина} \text{ честі}; \text{риба} \text{ великого}$

(11) $\text{N}(\text{R}) + \text{N}_3(\text{Ps}) // \text{N}_3(\text{Ps}) + \text{N}(\text{R}) / \text{Світло} \text{ падало} \text{ на} \text{ чоло} \text{ Миколі};$

(12) $N_3(Ps) + N(R) + v(Pr)$ /Василеві дізля до голови різні думки; Картопля їм буде/.

Функціонально-семантична варіативність досліджуваних конструкцій зумовлена їх знаходженням у різних зонах центру ФСП посесивності. Дативні й генітивні конструкції субполя приналежності розташовані в центрі об'єктного ядра. Окрема функціонально-семантична група генітивних конструкцій приналежності знаходиться в центрі суб'єктного ядра ФСП посесивності /доброта матері; рух автомобіля; блакить неба/.

Генітивні конструкції 9-ої моделі належать до субполя приналежності, а 10-ої моделі - до субполя володіння. Конструкції 10-ої моделі виражають посесивно-квалітативні відношення і знаходяться в зоні перетину ФСП посесивності і ФСП квалітативності. Найчастіше це трислівні словосполучення з обов'язковим означенням до іменника у родовому відмінку, що позначає абсолютно невід'ємний об'єкт посесивності /людина молодого віку; дівчина пишної вроди/.

Кваліфікація об'єктних генітивних конструкцій як власне посесивних можлива лише тоді, коли передається значення невід'ємної приналежності, тобто коли виражені зв'язки, позитивні не тільки конкретній особі чи предмету, але людині чи предмету даного виду взагалі, усвідомлюваному як абстрактна сутність, концепт /довжина шпалери; голова профспілки; громадяни України; мова французів; інструменти слюсаря/.

Давальний приналежності займає позицію суто присвійних засобів вираження /Й.Ф.Андерш/: присвійних прикметників або займенників, родового приналежності. Пор.: Після перенапруження Андрієві боліла голова. - Після перенапруження боліла Андрієва голова. - Після перенапруження боліла голова /у/ Андрія. Посесор у формі Д.в. може бути виражений іменником із значенням особи чи займенником стосовно особи. Якщо вживається іменник неособового значення, конструкція набуває переносного змісту і форма Д.в. виражає об'єктний відтінок призначення /Олеся у нас директор кастрюлям - тобто: Олеся у нас працює кухарем/.

Іменник у формі Д.в. одночасно може залежати від іншого іменника й від дієслова. Пор.: У 1888 році в Одесі було споруджено пам'ятник/р/ Пушкіну/Ps/. - Серце /r/ йому /Ps/ будуть лікувати/Pr/.

Різні функціонально-семантичні групи власне посесивних конструкцій з родовим чи давальним приналежності розташовані в зонах перетину ФСП посесивності з ФСП суб'єктності/об'єктності, ФСП екзистенційності, ФСП об'єктивної модальності, ФСП темпорально-

ті, ФСП суб'єктивної модальності, ФСП квалітативності, ФСП каузативності, ФСП дестинативності, ФСП локативності, ФСП партитивності.

4/ Власне посесивні конструкції з дієсловами мати і бути, які є основними засобами вираження посесивно-предикативних відношень:

$$(13) \frac{N_1(Ps) + \text{мати} (Pr) + N_4(R)}{N_1(Ps) + \text{не мати} (Pr) + N_2(R)} ; (14) \frac{y(B)N_2(Ps) + \text{бути} (Pr) + N_1(R)}{y(B)N_2(Ps) + \text{немає} (Pr) + N_2(R)}$$

/Ольга має дітей. Ольга не має дітей. - У Ольги є діти. У Ольги немає дітей/. Конструкції з мати належать до субполя володіння, з бути - до субполя приналежності. В дієслівних конструкціях, на відміну від іменних, посесивні відношення виражаються завжди трьома компонентами /посесор, об'єкт посесивності, предикат/. Трикомпонентний склад дієслівних конструкцій ускладнює сприйняття відтінків їх значення, робить модель багатозначною, оскільки важливим стає ряд показників: можлива чи неможлива синонімічна заміна конструкцій з мати і бути; обов'язковий чи факультативний характер має дієслово бути; маркована чи немаркована модель з факультативним бути; лексичний склад слів, які називають як посесора, так і об'єкт посесивності; актуальне членування і мета висловлювання. При використанні власне і невласне посесивних дієслівних конструкцій спостерігається часта інтерференційна взаємодія ФСП посесивності з ФСП локативності, об'єктивної та суб'єктивної модальності, екзистенційності, суб'єктності/об'єктності, становості, означеності/неозначеності, дестинативності, темпоральності, кондиціональності тощо.

Конструкції з дієсловом мати виражають значення посесивності як на синтаксичному, так і на лексичному рівнях, а конструкції з дієсловом бути - лише на синтаксичному рівні. Власне посесивні конструкції з бути синонімічні моделям з мати за умови їх взаємозамінюваності. У протилежному разі конструкція з бути невласне посесивна чи екзистенційна. Пор.: а/ У Тетяни є добрі друзі. - Посесивне значення тут є основним. б/ Вони були для Тетяни добрими друзями. - Основною є семантика призначення /дестинативності/, другорядні - екзистенційність і посесивність. в/ Сьогодні буде достатня напруга. - Основне значення, що виражається конструкцією, - екзистенційність. г/ В магазині й на базарі є молоко. - Основним, при відповідному актуальному членуванні, тут є значення локативності, другорядними - значення екзистенційності та посесивності. Посесор власне посесивних конструкцій з бути виражається

не лише родовим відмінком з прийменником У/В/, а й субстантивом у формі давального відмінка:

$$(15) \frac{N_3(Ps) + \text{бути}(Pr) + N_1(R)}{N_3(Ps) + \text{не бути}(Fr) + N_1(R)}$$

/пор.: Було б/Pr / дітям/Ps /
молоко/R /. - Мали б /Pr / діти/Ps / молоко/R //.

Власне посесивні дієслівні конструкції з мати і бути відрізняються не тільки конфігуративними ознаками, але й інформацією про денотат, стилістичною та емоційно-експресивною характеристикою, особливостями у денотативній віднесеності, не передбаченими однозначно переданою інформацією. В текстах наукового та офіційно-ділового стилів використовуються власне посесивні предикативні конструкції з мати, в розмовному мовленні - з бути.

Конструкції з факультативною позицією дієслова бути поводять себе як маркований і немаркований члени опозиції за ознакою невідомість/відомість чи неозначеність/означеність присутності якісно неідентифікованого об'єкта посесивності у посесора. Пор.: У викладача є сиве волосся. - У викладача сиве волосся. Маркований член опозиції тут має за мету повідомити, що сиве волосся складає лише частину волосся викладача. Конструкція виконує посесивно-партитивно-екзистенційну функцію. Немаркований член повідомляє про те, що у викладача все волосся сиве. Посесивна функція в даному випадку ускладнюється лише екзистенційним значенням. Немаркований член опозиції можливий тут лише у формі теперішнього часу дійсного способу.

Класифікуючими для власне посесивних лексем нам уявляються дві ознаки: ознака позитивної чи негативної посесивності, властива більш, ніж 70% посесивних лексем, та ознака наявності чи відсутності додаткових семантичних характеристик. Перша ознака визначається перетином ФСП посесивності з ФСП екзистенційності. Лексеми з позитивною посесивністю називають значення власності в широкому смислі, тобто її існування, присутності, набуття, розширення, збільшення тощо. Вони називають даний стан, а також дії та процеси, що його детермінують, суб'єкти та об'єкти такого стану, характерні для даного стану ознаки. Напр.: 1/ посесивно-кондиціональні лексеми: володіння, абсорбція, адсорбція, купівля, отримання, збагачування, привласнення, захоплення тощо; 2/ посесивно-предикативні лексеми: держати, усиновляти, добирати, товстіти, вулканізувати, надавати, підсипати, поглинати, забезпечувати тощо; 3/ посесивно-суб'єктні та посесивно-об'єктні лексеми: абсорбент, автор,

співавтор, алкалоїд, бюджет, настій, прибудова, дебет, глитай, майно, премія, спадкоємець тощо; 4/ посесивно-атрибутивні лексеми: соковитий, щедрий, багатий, ворсистий, нагороджений, поранений, приватний, лакований, родовитий тощо. Лексеми з негативною посесивністю виражають значення відсутності власності в широкому розумінні, тобто її відсутність, втрату, зменшення, звуження тощо. Напр.: 1/ посесивно-кондиціональні лексеми: банкрутство, безбарв'я, бездоріжжя, безробіття, глухість, німота, дезинфекція, посуха, знеосіблення, знемога, отруєння тощо; 2/ посесивно-предикативні лексеми: в'янути, виводити, губити, заборгувати, осиротіти, відливати, знепритомніти, голити, недодати, никати, позбавляти, рідіти, ушухати тощо; 3/ посесивно-суб'єктні та посесивно-об'єктні лексеми: забудько, збиток, сирота, нестача, нероба, безбаченко, вдова, витрати, холостяк тощо; 4/ посесивно-атрибутивні лексеми: інтернований, іраціональний, знедолений, зморений, безтурботний, безмежний, обкрадений, убогий, пустий, стерильний тощо. В українській мові зустрічаються лексеми з конситуативною подвійною посесивністю. Пор.: Магазин орендує /+/ приміщення у виконкома. - Виконком орендує /-/ приміщення магазину. Микола позичив /+/ гроші у Петра. - Петро позичив /-/ гроші Миколі.

Підставою для виділення другої класифікуючої для посесивних лексем ознаки є здатність чи нездатність посесивної лексеми брати участь у формуванні іншого поліцентричного ФСП. У кількісному відношенні група власне посесивних лексем без додаткових сем набагато менша групи лексем, що мають такі семи. До першої групи ми відносимо посесивні лексеми загального змісту: володіти, належати, набувати, придбати, панувати; володіння, приналежність, маєтність, страта; володар, хазяїн; майно, надбання, власність; поналежний, панівний тощо. До другої групи належать лексеми з різними додатковими семантичними характеристиками, зумовленими семантико-граматичними категоріями, що лежать в основі різних ФСП, які перетинаються з ФСП посесивності. Одне слово може мати декілька різних додаткових сем. Лексикологи пояснюють це багатозначністю слова, функціоналісти - контекстуальними можливостями слова. Напр.: 1/ з додатковою семою присутності чи відсутності власності /в зоні перетину з ФСП екзистенційності/: постачати, додавати, загубити; зробіток, страта; боржник, кредитор; забезпечення, обкрадання; багач, жебрак; позарбований, облізлий тощо; 2/з додатковою семою причий й наслідку набуття чи втрати власності/перетин з ФСП кауза-

тивності/: конфіскувати - конфіскація - конфіскований; купити - купівля - кушлений тощо; 3/ з додатковою семою умов набуття чи втрати власності /перетин з ФСП умови/: удочеріння, оренда, позика, продаж; дарувати, украсти, надоїти; експропрійований, успадкований; мити, виграш, застава, контрибуція; рантьє, злочин, співавтор; 4/ з додатковою семою допусту в процесі набуття чи втрати власності /перетин з ФСП допусту/: позалити, виграти, збанкрутувати ; 5/з додатковою семою мети набуття чи втрати власності та її призначення /перетин з ФСП дестинативності/: алітування - алітувати; антибактеріальний; нагородити - нагорода; озброювати - озброєння тощо; 6/ з додатковою семою місця присутності чи відсутності власності /перетин з ФСП локативності/: бездомний, безкрай, український /приналежний Україні й українцям/, маєток, начинка, господар, окупант, налити, насіпати, ховати, уквітчувати тощо; 7/ з додатковою семою кількості власності /перетин з ФСП квантитативності/: багац, бідняк; співбесідник, переплата, нажива, зиск, капітал, трудодень, літраж, поповнення, монопредикативність, різномастий, малозабезпечений, десятипудовий тощо; з деякими іншими додатковими семами.

Посесивно-кондиціональні лексеми фіксують хід процесу набуття чи втрати власності: рідити, товстити, зменшуватись, зростати, терпнути, знесилений, азотистий, амінокислотовмісний, безволосий тощо. Характеристика об'єкта власності з погляду його відношення до суб'єкта власності має три ступені посесивності: I - "свій"; II - "наш" /спільний, колективний/; III - "чужий". Пор.: свій, власний, особистий, індивідуальний, інтимний - спільний, загальний, колективний, безгосподарний, нічий, співвласник, співавтор - чужий, сторонній, плагіат, самозванець.

Характерними ознаками власне посесивних лексем є деякі службові й кореневі морфеми, серед яких суфікси: -аст-, -ист-, -ат-, -ськ- (-цьк-, -зьк-), суфікси присвійних прикметників; префікси ви-, від-, до-, з-, за-, зне-, пере-; по-, роз-, при-, без-, недо-, спів-, о-/об-/; корені волод-, -належ-, -багат-, -слаб-, -мал-, -довг-, -трат- тощо.

У третьому розділі дисертації "Мовні засоби, що виражають не-власне посесивне значення" розглядаються різнорівневі засоби вираження посесивного значення, що входять до семантико-граматичної периферії ФСП посесивності. У компонентів ближньої периферії контекст не впливає на присутність відтінку посесивного значення.

Компоненти далекої периферії явно маргінальні, вони виявляють свою посесивність лише в зв'язку з контекстом. Пор.: I/ Загляньте матері/Ps-compl/ в очі/R-part/. - 2/ Діти побачили Марію/Ps-subj/ за вікном/R-loc/ її кімнати. - Діти побачили Марію/Subj/ за вікном/loc;obj/ тролейбуса. В першому прикладі значення посесивності виражене імпліцитно самою партитивно-посесивною конструкцією, в другому - експліцитно, за допомогою контексту.

Найбільш послідовно невласне посесивна функція реалізується в конструкціях і лексемах з функціонально-семантичними домінантами /ФСД/ партитивності й локативності. Представлений також матеріал про реалізацію невласне посесивної функції засобами, що мають ФСД екзистенційності, каузативності, об'єктності, суб'єктності, дестинативності, допусту, квалітативності, квантитативності, кондичіональності та умови. З морфологічної точки зору виділяються невласне посесивні іменні та дієслівні /дієслівно-іменні/ конструкції, а серед іменних - субстантивно-субстантивні та ад'єктивно-субстантивні. Крім синтаксичних, описуються також лексичні, морфологічні та словотвірні невласне посесивні засоби.

ФСД невласне посесивних лексем визначається з більшою мірою суб'єктивності, коли слово похідне і має не тільки кореневу, але й службові морфеми. Невласне посесивні відношення позитивної або негативної спрямованості, а також стверджувальні або заперечні невласне посесивні відношення в цілому ми відносимо до розряду екзистенційно-посесивних відношень. Напр.: перев'язувати - накладати пов'язку на рану /екзистенційно-посесивна лексема позитивної спрямованості/; відлюдний - в якому нема людей, безлюдний /екзистенційно-посесивна лексема негативної спрямованості/; погожий - непогожий /стверджувальна та заперечна лексеми, які ми відносимо до екзистенційно-посесивних; пор.: погожий = сонячний /+/, погідний /+/, безхмарний /-/, приємний /+/, радісний /+/- непогожий - безсонячний /-/, непогідний /-/, хмарний /+/, неприємний /-/, безрадісний /-//.

Серед екзистенційно-посесивних синтаксичних засобів такі: іменні словосполучення з прийменником У/В/ і Р.в. посесора /діти у Галини доглянути/ $N(R)+y(B)N_2(Ps)$; предикативні конструкції із значенням походження з прийменником З/ІЗ/ /хлопець був з військових/ $N_1(R)+v/cor(Pr)+0+3(i3)N_2(Ps/+Pr)$; предикативні конструкції з дестинативно-ідентифікуючим відтінком /Андрій Соколов став Ванюшці батьком/ $N_1(R)+N_3(Ps)+cor/0+N_{1/5}(Pr+R_{dest})$; предикативні

конструкції з локативним відтінком /у неї ангіна/у(Г)N₂(Ps) +
+бути/о(Pr)+N₁(R); деякі інші конструкції.

Невласне посесивні мовні засоби з ФСД партитивності, як правило, виражають відношення частковості чи цілісності. Засоби, ФСД яких є частковість, належать до субполя приналежності, якщо ж ФСД є цілісність, мовна одиниця належить до субполя володіння. Пор. на лексичному рівні: копито /пр./, хвіст /пр./, голова /пр./, грива /пр./ - частини тіла /вол./ коня; роз'єднати /пр./ - з'єднати /вол./; відрахувати /пр./ - прирахувати /вол./. Специфічними морфологічними засобами вираження партитивно-посесивної функції в українській мові можуть служити збірні іменники; іменники, що називають складні речовини, і однокореневі до них слова інших частин мови; іменники, які називають членів родини чи іншої сукупності людей чи тварин, компоненти складних предметів; дієслова та віддієслівні іменники з семантикою об'єднання чи роз'єднання, утворені звичайно за допомогою префіксів від-, роз-, воз-, при-, по-, об-, з- і похідні від них слова інших частин мови. Ми виділяємо 17 різновидів партитивно-посесивних конструкцій та велику кількість їх варіантів. Серед них іменні конструкції N(R)+N₂(Ps), де між посесором і об'єктом посесивності виражені відносини абсолютно невід'ємної приналежності /пальці рук; рогівка ока; м'язи підшлункової залози/; іменні конструкції N(Ps)+ +3(i3,3i)N₅(R), які можуть виражати як відносно, так і абсолютно невід'ємне володіння /собака з підрізаними вухами; автомобіль з поламаним двигуном/; іменні конструкції N(Ps)+у(Г)N₆(R) /дівчина у хустці; портфель в наклейках/; дієслівно-іменні конструкції з давальним подвійної залежності V(Pr)+N₄(R)+N₃(Ps)/neg+V(Pr)+ +N₂(R)+N₃(Ps) /Душу хлопцеві опікає сум.../Гончар/; Йому не зняли голови, лише засудили на вічну темницю/казка "Про майстра Івана"/; багато інших конструкцій.

Невласне посесивні мовні засоби з ФСД локативності виражають відношення володіння чи приналежності між просторово вираженим посесором і об'єктом посесивності. Серед лексичних мовних засобів лексики база, книгосховище, намисто, намордник, околиця, прибудова, завойовувати, наводнятися, підвіконний, надколінний тощо. Серед синтаксичних локативно-посесивних засобів іменні конструкції з прийменником НА й М.в. об'єкта посесивності /субполе володіння/ N(Ps)+ на N₆(R) /будинок на палях/; подібні до них конструкції з М.в. посесора /субполе приналежності/ N(Pr)+на/у+

$N_6(Ps)$ /кров у жилах; пляма на папері/; дієслівно-іменні конст-
рукції з Д.в. імені посесора та прийменниковими сполученнями із
Зн.відм. імені об'єкта посесивності $v(Pr)+N_3(Ps)+praerN_4(R)$ /за-
лізти батькові на плечі; вдарити грабіжнику під ребра; проника-
ти тварині через кров; стріляти зайцю в серце/, якщо посесор спів-
відноситься з об'єктом посесивності як особа й об'єкт із сфери
особи або як тварина й об'єкт із сфери тварини у випадку невід'єм-
ної приналежності; багато інших конструкцій.

Серед каузативно-посесивних лексем слова нагорода, трофей, ін-
фекція, учадити, цілющий тощо; серед синтаксичних засобів іменні
конструкції $n(R)$ від/од $N_2(Ps)$ /запах від троянд; тепло від вогни-
ща/; дієслівні конструкції $v(Pr)+N_4(Ps)+praer.N_4(R)$ /хвалити стра-
ву за добрий смак; любити Сергія за доброту/, $v(Pr)+N_1(Ps)+praer.$
 $N_2(R)$ /свиня товстіє від їжі; він непокоїться з приводу короткозо-
рості/, деякі інші. Серед невластивих посесивних мовних засобів з
іншими ФСД в дисертації описуються, наприклад, конструкції з ФСД
об'єктності $Adj(Ps)+на N_4(R)$ /хворий на серце; високий на зріст/,
 $v(Pr)+N_3(Ps)+N_4(R)$ /попсувати Василю кар'єру/ та ін.; з ФСД конди-
ціональності $v(Pr)+N_3(Ps)+N_5(R)$ /служити пану покоївкою/ та ін.;
з ФСД дестинативності $v(Pr)+N_3(Ps)+praer.N_4(R)$ /заробляти собі на
життя/ та ін.; з ФСД квалітативності $n(Ps)+без N_2(R)$ /дід без си-
вини; пальто без кивені/, $n(R)+на N_4(Ps)$ /окуляри на мене; чоботи
на Попелюшку/, $v(Pr)+N_4(Ps)+praer.N_6(R)$ /впізнати злодія по бородав-
ці/ та ін.; з ФСД квантитативності $n(Ps)+у(v) quant(u)+N_2(R)$ /квар-
тира у п'ять кімнат/, $v(Pr)+N_3(Ps)+по N_6(R)$ /дати кожному по хлі-
бині/ та інші.

Додаток до даної дисертації складається з двох графічних схем
та матеріалів, які розкривають варіативність функціонування в су-
часній українській мові невластивих посесивних мовних засобів.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Деякі особливості функціонально-семантичного поля посесивнос-
ті в українській мові: На матеріалі п'єси М.Старицького "Не суди-
лось"/"Панське болото"/ //Побратими Українського Театру Корифеїв:
Тези доп. та повід. регіон. наук.-тв. конф.-Одеса, 1990.-С.44-46.

2. Стосовно проблеми вираження семантики посесивності в україн-
ських народних казках// Твори для дітей і про дітей у вітчизняній
і зарубіжній літературі: Тези і мат. доп. обл.міжвуз. наук.-метод.
конф.. -Одеса, 1991. - Ч.П. - С.70-72.

3. Посесивні конструкції у драмі-фєєрії Л.Українки "Лісова піс-
ня">// Леся Українка і сучасність: Тези доп. та повід. міжнар. на-

ук.-теор. конф. - Одеса, 1993. - С.7-9.

4. Взаємодія лексико-семантичної та граматичної зон ФСП посесивності // Мова. - 1995. - № I. - С. 92-96.

Daniilchuk Iryna. Functional semantic field with possessive meaning in contemporary Ukrainian.

Thesis for the degree Candidate of Philological Sciences by speciality 10.02.01 - the Ukrainian language, the Odessa I. Mechnikov State University, Odessa, 1996.

This paper contains the description of the functional semantic field with possessive meaning as the whole polycentrical (polynuclear) system of syntactic, lexical, morphological and derivational means expressing the possessive category. The thesis also reveals the ways of interaction between FSF with possessive meaning and FSF with existential, partitive, locative and other meanings.

Данильчук И.Г. Функционально-семантическое поле посесивности в современном украинском языке.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык, Одесский государственный университет им.И.И.Мечникова, Одесса, 1996.

В работе описано функционально-семантическое поле /ФСП/ посесивности как целостная полицентрическая /полиядерная/ система синтаксических, лексических, морфологических и словообразовательных средств выражения категории посесивности, вскрыты основные пути взаимодействия ФСП посесивности с ФСП экзистенциальности, партитивности, локативности и другими.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, посесивність, центр поля, периферія поля, синтаксичні засоби, лексичні засоби, атрибутивність, предикативність, суб'єктність, об'єктність.

AB 34.981

Подписано в печать 16.05.96. Формат 60×84/16. Бумага офсетная.
Усл. печ. л. 1. Тираж 100 экз. Заказ № 767

Отпечатано в НПФ "Астропринт".
Одесса, Французский бульвар, 24/26, к. 54.